

УДК: 378:37.091.12.011.3

DOI: 10.31652/2786-5754-2023-4-191-197

Носко М. О.

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
ORCID ID 0000-0001-9903-9164
e-mail: Mykola.Nosko@gmail.com

Мехед О. Б.

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри біології,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
ORCID ID 0000-0001-9485-9139
e-mail: mekhedolga@gmail.com

АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ТА ОСНОВ ЗДОРОВ'Я ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Процес розвитку освітньої галузі передбачає розроблення та розвиток окремої теорії соціально-педагогічної діяльності вчителя-предметника. Це забезпечується через залучення наявних соціально-педагогічних знань та практичного досвіду до наукового змісту, із впровадженням досвіду вчених-фахівців в галузі професійної діяльності сумісно із соціальними педагогами-практиками. Особливу увагу варто приділити формуванню організаторських здібностей майбутніх педагогів, що визначається, зокрема, рівнем самостійності, розвитком ініціативності та сприяє підвищенню адаптаційного потенціалу здобувачів освіти. У зв'язку з цим важливим завданням професійної освіти є визначення основних стратегій підготовки майбутніх фахівців – учителів біології та основ здоров'я до ефективного провадження соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Мета статті. Проаналізувати умови підготовки майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження. При здійсненні дослідження використано комплекс наступних методів: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, конкретизація, порівняння, теоретичного моделювання; емпіричні – спостереження, бесіди, аналіз результатів діяльності студентів.

Результати дослідження. Процес підготовки майбутніх учителів біології та основ здоров'я до соціально-педагогічної діяльності необхідно розглядати як складний інтегративний феномен, що існує як соціальне, педагогічне та психологічне явище. Традиційні підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців-педагогів з біології та основ здоров'я не завжди забезпечують належний рівень формування спрямованості особистості на соціально-педагогічну діяльність, її мотивації до успіху. Установлено три основні педагогічні умови, які забезпечують реалізацію пропонованої системи підготовки: створення відповідного освітнього середовища; впровадження в навчальний процес спеціально розробленого навчально-методичного забезпечення; систематичний моніторинг стану формування готовності майбутніх вчителів біології та основ здоров'я до соціально-педагогічної діяльності.

Ключові слова: майбутні вчителі, освітнє середовище, професійна підготовка, професійна компетентність у соціальній сфері, соціально-педагогічна діяльність.

Nosko M.O.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Active Member of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Honors of Science and Technology of Ukraine,
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
ORCID ID 0000-0001-9903-9164
e-mail: Mykola.Nosko@gmail.com

Mekhed O.B.

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Head of the Department of Biology
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
ORCID 0000-0001-9485-9139
e-mail: mekhedolga@gmail.com

ANALYSIS OF THE PEDAGOGICAL CONDITIONS OF TRAINING FUTURE TEACHERS OF BIOLOGY AND FUNDAMENTALS OF HEALTH FOR SOCIAL- PEDAGOGICAL ACTIVITIES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

The process of development of the educational field involves the development and development of a separate theory of social and pedagogical activity of the subject teacher. This is ensured through the involvement of available socio-pedagogical knowledge and practical experience with the implementation of the experience of scientists-specialists in the field of professional activity and social pedagogues. Special attention should be paid to the formation of the organizational abilities of future teachers, which is determined by the level of independence, the development of initiative, and in turn contributes to the increase of the adaptive potential of the students of education. In this regard, an important task of professional education is to determine the main strategies of training future specialists - teachers of biology and the basics of health for the effective implementation of socio-pedagogical activities in institutions of general secondary education.

The purpose of the article. To analyze the conditions of training future teachers for socio-pedagogical activities in institutions of general secondary education.

Research methods. A complex of the following methods was used during the research: theoretical - analysis, synthesis, generalization, systematization, specification, comparison, theoretical modeling; empirical - observations, conversations, analysis of the results of students' activities.

Research results. The process of training future teachers of biology and the basics of health for socio-pedagogical activity must be considered as a complex integrative phenomenon that exists as a social, pedagogical and psychological phenomenon. Traditional approaches to the professional training of future specialists-pedagogues in biology and the basics of health do not always ensure the proper level of formation of an individual's focus on socio-pedagogical activity, his motivation for success. Three main pedagogical conditions have been established that ensure the implementation of the created training system: creation of an appropriate educational environment; introduction into the educational process of specially developed educational and methodological support; systematic monitoring of the state of formation of the readiness of future teachers of biology and the basics of health for socio-pedagogical activities.

Key words: future teachers, educational environment, professional training, professional competence in the social sphere, socio-pedagogical activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Метою освіти в наш час є актуальне забезпечення реалізації дидактичної, виховної та розвивальної функцій освітнього процесу на засадах соціокультурного розвитку суспільства. Процес розвитку соціальної педагогіки передбачає розроблення та функціонування окремої теорії соціально-педагогічної діяльності (СПД), залучення розроблених соціально-педагогічних знань до наукового змісту із впровадженням наявного досвіду вчених-фахівців у галузі професійної діяльності сумісно із соціальними педагогами-практиками. Указаний напрямок розвитку теорії соціальної педагогіки здається перспективним, що підтверджується своєчасністю та доречністю розвитку принципово нового виду професійної діяльності, який забезпечується плануванням структури та основних складових. При попередньому перегляді виявлено необхідність визначення основних джерел вказаного виду професійної діяльності.

Враховуючи вищезазначене, професійна підготовка вчителів біології та основ здоров'я, зокрема її змістова та процесуальна складові, передбачає внесення певних коректив, які сприятимуть підтриманню мотивації [11, с. 417-422], уможливлють приведення таких важливих показників, як реактивна та особистісна тривожність до рівня помірної, забезпечать достатній рівень сформованості вмінь відстоювати власні думки, долати комунікативні бар'єри тощо. Особливу увагу варто приділити формуванню організаторських здібностей, що визначається, зокрема, рівнем самостійності, розвитком ініціативності, та сприяє в свою чергу підвищенню адаптаційного потенціалу майбутніх педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійного становлення та вдосконалення кваліфікації педагогів, розвитку в них важливих для майбутньої професії якостей відображено в роботах О. Безпалько [1], Г. Васяновича [4], С. Гончаренка [5], І. Зязюна [7], О. Іванців [8], Н. Ничкало, В. Радкевич, а також вчених-психологів: Г. Балла, О. Киричука, С. Максименка, В. Роменця [15] та ін. Науково-педагогічні особливості організації соціально-педагогічної діяльності зі школярами та молоддю знайшли відображення у дослідженнях Р. Вайноли [9], І. Звереві [6], А. Капської [9], Н. Лавриченко [10], С. Харченка [16] та інших. Соціально-педагогічній діяльності майбутніх вчителів початкових класів присвячено роботи О. Будник [2, 3], зокрема розглянуто теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності. Наші попередні розвідки стосувались вивчення компонентів соціально-педагогічної діяльності вчителя біології та основ здоров'я [12], науково-дослідницької роботи здобувачів освіти як складової підготовки до соціально-педагогічної діяльності [13]. Також було запропоновано систему критеріального оцінювання підготовки майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Адаптація молодого педагога до професійної діяльності у закладі загальної середньої освіти є одним із основних питань, що потребує уваги у період студентства. Для майбутніх фахівців важливо швидко зрозуміти свої професійні обов'язки та нові соціальні ролі, і це досягається шляхом систематичного залучення до розв'язання соціально-педагогічних завдань, важливих для школи. Доречним є використання інноваційних методик освіти, педагогіки співробітництва та виробничої практики.

Структура професійної діяльності майбутніх вчителів забезпечує тісний зв'язок між різними аспектами їх діяльності, включає організаційно-педагогічний, освітній, соціально-педагогічний та виховний аспекти, а також професійну рефлексію, що мотивує до загальнокультурного та творчого самовдосконалення. У цьому контексті професійна діяльність розглядається як загальне явище, а соціально-педагогічні аспекти є її важливою складовою.

Названі чинники визначили зростання вимог до якості підготовки випускників закладів вищої освіти спеціальності «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)», що передбачає її фундаменталізацію, розширення та посилення методологічної складової, активне залучення майбутніх фахівців до науково-дослідницької діяльності, формування культури системного аналізу, адаптації до соціокультурних змін, опрацювання та прогнозування результатів діяльності тощо. У зв'язку з цим важливим завданням професійної освіти є визначення основних стратегій підготовки майбутніх фахівців – вчителів біології та основ здоров'я до ефективного провадження соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Мета статті. Проаналізувати умови підготовки майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розробка і широке впровадження концепції формування конкурентоспроможного педагога, що включає його готовність до СПД з учнями та членами їх родин, передбачає поетапну реалізацію цього завдання як в теоретичному, так і в практичному аспектах згідно з вимогами Державного стандарту професійної підготовки.

Впровадження міждисциплінарного підходу в підготовці майбутніх фахівців забезпечує інтегрування психолого-педагогічних і спеціальних знань у ході професійної підготовки вчителя біології та основ здоров'я обов'язково в контексті вивчення циклу нормативних дисциплін, а також повинно підкріплюватись опануванням дисциплін вибіркового циклу.

Головною ідеєю цього етапу впровадження соціально-педагогічних акцентуацій у професійному становленні майбутніх педагогів був вибір і введення в зміст таких дисциплін матеріалів соціально-педагогічного спрямування. Метою було створення можливостей формування мотиваційного, когнітивного, соціально-комунікативного, морально-естетичного й діяльнісно-технологічного компонентів професійної готовності майбутніх учителів до СПД в закладах загальної середньої освіти. Як правило, ОПД, підготовки вчителів біології та основ здоров'я не містять освітніх компонентів (ОК), що забезпечують підготовку до соціально-педагогічної діяльності. Як виняток, у навчальних закладах, де передбачено кваліфікацію «Вчитель біології та основ здоров'я, соціальний педагог», студенти вивчають відповідні соціально-педагогічні курси. Концепція нашого дослідження ґрунтується на визначенні специфічних знань для майбутніх учителів біології та основ здоров'я про СПД і методику її здійснення, незважаючи на їхні додаткові спеціалізації (вчитель хімії тощо).

Акцентовано на педагогічних дисциплінах, зокрема «Педагогіці», «Психології», «Методиці навчання біології», «Методиці навчання основ здоров'я», «Методиці позакласної роботи з біології», передбачених у освітньо-професійній програмі першого рівня вищої освіти та «Методології та організації педагогічних досліджень», «Інформаційно-комунікаційних технологіях навчання хімії та біології», «Методиці навчання біології», «Методиці навчання основ здоров'я», «Педагогічних технологіях здоров'язбереження» в освітніх програмах другого рівня вищої освіти.

Поглиблення соціально-педагогічних знань та умінь здійснюється у процесі вивчення освітнього компонента «Соціально-педагогічна діяльність вчителя», оволодіння яким передбачає формування світоглядних і ціннісних основ професійної готовності майбутнього вчителя, створення ним певної загальної системи теоретико-методичних знань і вмінь.

Суб'єктно-діяльнісний підхід, який є основою державних стандартів вищої освіти, спрямований на формування у студентів не тільки професійних навичок, але й здатності до творчого підходу у професійній діяльності, а також готовності взяти на себе відповідальність за власні рішення. У цьому контексті на третьому етапі освітнього процесу особливу увагу приділяли стимулюванню педагогічної творчості студентів, їх самооцінці, мотивації до

вдосконалення технологій та оцінювання покращення результатів власної професійної діяльності.

Професійна підготовка майбутніх вчителів біології та основ здоров'я проводилась із використанням соціально-виховного середовища в педагогічних закладах вищої освіти. Система підготовки майбутніх вчителів біології та основ здоров'я до соціально-педагогічної діяльності є цільовою та поетапною в реалізації. відповідно до запропонованих параметрів, ця модель може бути використана у вищих навчальних закладах для забезпечення соціально-педагогічного спрямування змісту освіти, його гуманітаризації та індивідуалізації. Крім того, запропоновано модель використання методу забезпечення, методів та прийомів навчально-дослідницької роботи.

Проведені дослідження дозволили констатувати, що система професійної підготовки майбутніх учителів біології та основ здоров'я до СПД має такі складники: взаємодія викладач – здобувач освіти - мета підготовки (прогностична модель майбутнього фахівця) – інформаційно-методичне забезпечення підготовки – педагогічні умови підготовки. Це, в свою чергу, визначає рівень готовності до проведення соціально-педагогічної діяльності (набуті знання, сформовані особисті якості, уміння та навички організації та проведення соціально-педагогічної роботи), що передбачає введення критеріального оцінювання готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності (моніторинг і контроль, який забезпечує діагностику процесу формування готовності), внаслідок чого одержуємо результат підготовки та можемо здійснювати корегування мети та наступних складових підготовки.

Загальними умовами успішної реалізації завдання підготовки майбутніх вчителів біології та основ здоров'я до соціально-педагогічної діяльності є: поетапність системної та цілісної підготовки майбутніх педагогів до ефективного виконання соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти; гуманістична парадигма – основний підхід до організації та ведення процесу професійної підготовки майбутніх вчителів; підвищення готовності майбутніх вчителів до соціально-педагогічної діяльності здійснюється шляхом міждисциплінарного інтегрування гуманітарних, педагогічних та спеціальної дисципліни з орієнтацією на формування морально-естетичного та соціально-комунікативного компонентів; для посилення адаптаційного потенціалу майбутнього вчителя біології та основ здоров'я покращено теоретико-методичну підготовку; розроблено та впроваджено соціально-виховне середовище у ЗВО, що забезпечує підготовку майбутніх вчителів біології та основ здоров'я.

Аналіз педагогічних умов підготовки майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти та моделювання педагогічних процесів розробленої моделі дозволило нам із великої кількості педагогічних умов виділити три основні. Перша педагогічна умова – створення відповідного освітнього середовища у педагогічному закладі вищої освіти. Друга педагогічна умова – впровадження в навчальний процес спеціально розробленого навчально-методичного забезпечення. Третя педагогічна умова – систематичний моніторинг стану формування готовності майбутніх вчителів біології та основ здоров'я до соціально-педагогічної діяльності.

Упровадження педагогічних умов розглядаємо як спеціально сконструйований процес, який є підсистемою загальної системи, що слугує основою реалізації розробленої автором моделі системи професійної підготовки майбутніх учителів біології та основ здоров'я до СПД.

Розробка даної моделі дала можливість розглядати кожний із компонентів, що складають зміст готовності майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності, як критерій результативності заходів педагогічного впливу і використовувати показники даних критеріїв для оцінки сформованості готовності майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Процес підготовки майбутніх учителів біології та основ здоров'я до соціально-педагогічної діяльності необхідно розглядати як складний інтегративний феномен, що існує як соціальне, педагогічне та психологічне явище. Традиційні підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців-педагогів з біології та основ здоров'я не завжди забезпечують належний рівень формування спрямованості особистості на соціально-педагогічну діяльність, її мотивації до успіху. Установлено три основні педагогічні умови, які забезпечують реалізацію такої системи підготовки: створення відповідного освітнього середовища; впровадження в навчальний процес спеціально розробленого навчально-методичного забезпечення; систематичний моніторинг стану формування готовності майбутніх вчителів біології та основ здоров'я до соціально-педагогічної діяльності. Подальші дослідження доцільно спрямовувати на вивчення особливостей застосування інформаційно-комунікаційних технологій для підготовки майбутніх вчителів біології та основ здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
2. Будник О. Б. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2015. 552 с.
3. Будник О. Соціально-педагогічна діяльність учителя: філософський аспект. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2013. Vol. 3. С. 42–46.
4. Васянович Г. П. Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 4 : Психологія і педагогіка : лекції. Львів : Сполом, 2010. 420 с.
5. Гончаренко С. У. Методологія. Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 498–500.
6. Зверева І. Д. Сучасні парадигми соціальної педагогіки. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах. Т. 1. Теорія та історія педагогіки. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 87–95.
7. Зязюн І. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка?! Естетика і етика педагогічної дії : збірник наукових праць. Вип. 3. Київ–Полтава, 2012. С. 20–37.
8. Іванців О. Я. Підготовка студентів біологічних факультетів університетів до педагогічної діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2000. 18 с.
9. Капська А. Й., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання. Київ, 2002. 164 с.
10. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. Київ : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
11. Мехед Д. Б., Мехед О. Б., Швидкий А. Л. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у мотивації навчальної діяльності студентів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Збірник наукових праць. Київ-Вінниця : Планер, 2012. Вип. 31. С. 417 – 422.
12. Мехед О. Б., Рябченко С. В., Гарига М. М. Основні компоненти соціально-педагогічної діяльності вчителя біології та основ здоров'я. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2021. Випуск 27. С. 176-180.
13. Носко М., Мехед О. Науково-дослідницька робота студентів як складова частина підготовки до соціально-педагогічної діяльності. *Наука і освіта*. 2022. №2. С. 39-43. DOI:<https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-2-6>
14. Носко М. О., Мехед О. Б. Система критеріального оцінювання підготовки майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів : НУЧК, 2022. Вип. 18 (174) С. 33-38.
15. Роменець В. А. Психологія творчості : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2004. 288 с.
16. Харченко С. Я. Соціалізація дітей і молоді в контексті соціально-педагогічної діяльності.

Педагогічна і психологічна науки в Україні : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України. Т. 1. Теорія та історія педагогіки. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 339–349.

REFERENCES

1. Bezpalko, O. V. (2009). *Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari : navchalnyi posibnyk*: Kyiv, Ukraine: Center of educational literature [in Ukrainian].
2. Budnyk, O. B. (2015). *Teoretychni i metodychni zasady profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04. Zhytomyr* [in Ukrainian].
3. Budnyk, O. (2013). *Sotsialno-pedahohichna diialnist uchytelia: filosofskyi aspekt. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, Vol. 3, 42–46.* [in Ukrainian].
4. Vasianovych, H. P. (2010). *Vybrani tvory : v 5.ty t. T. 4 : Psykholohiia i pedahohika : lektsii. Lviv : Spolom* [in Ukrainian].
5. Honcharenko, S. U. (2008). *Metodolohiia. Entsyklopediia osvity. Kyiv : Yurinkom Inter. S. 498–500.* [in Ukrainian].
6. Zvierieva, I. D. (2007). *Suchasni paradyhmy sotsialnoi pedahohiky. Pedahohichna i psykholohichna nauky v Ukraini : zbirnyk naukovykh prats do 15-richchia APN Ukrainy u 5 tomakh. T. 1. Teoriia ta istoriia pedahohiky. Kyiv : Pedahohichna dumka, 87–95.* [in Ukrainian].
7. Ziazun, I. (2012). *Pedahohichna psykholohiia chy psykholohichna pedahohika?! Estetyka i etyka pedahohichnoi dii : zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 3. Kyiv–Poltava, 20–37.* [in Ukrainian].
8. Ivantsiv, O. Ya. (2000). *Pidhotovka studentiv biolohichnykh fakul'tetiv universytetiv do pedahohichnoi diialnosti v protsesi vyvchennya fakhovykh dystsyplyn : extended abstract of candidate's thesis. Kyiv* [in Ukrainian].
9. Kapska, A. I., Bezpalko, O. V., Vainola, R. Kh. (2002). *Aktualni problemy sotsialno-pedahohichnoi roboty : modulnyi kurs dystantsiinoho navchannia: Kyiv* [in Ukrainian].
10. Lavrychenko, N. M. (2000). *Pedahohika sotsializatsii: yevropeiski abrysy. Kyiv : ViRA INSAIT* [in Ukrainian].
11. Mekhed, D. B., Mekhed, O. B., Shvydkyi, A. L. (2012). *Rol informatsiino-komtsnikatsiinykh tekhnolohii u motyvatsii navchalnoi diialnosti studentiv. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv-Vinnytsia : Planer. 31, 417 – 422.* [in Ukrainian].
12. Mekhed, O. B., Riabchenko. S. V., Haryha, M. M. (2021). *Osnovni komponenty sotsialno-pedahohichnoi diialnosti vchytelia biolohii ta osnov zdorovia. Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Poltava, 2021. Vypusk 27, 176-180* [in Ukrainian].
13. Nosko, M., Mekhed, O. (2022). *Naukovo-doslidnytska robota studentiv yak skladova chastyna pidhotovky do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti. Nauka i osvita. 2., 39-43. DOI:https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-2-6* [in Ukrainian].
14. Nosko, M. O., Mekhed, O. B. (2022). *Systema kryterialnoho otsiniuvannia pidhotovky maibutnikh uchyteliv do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti v zakladakh osvity. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka. Chernihiv : NUChK. Vyp. 18 (174), 33-38.* [in Ukrainian].
15. Romenets, V. A. (2004). *Psykholohiia tvorchosti : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Lybid* [in Ukrainian].
16. Kharchenko, S. Ya. (2007). *Sotsializatsiia ditei i molodi v konteksti sotsialno. pedahohichnoi diialnosti. Pedahohichna i psykholohichna nauky v Ukraini : zbirnyk naukovykh prats do 15-richchia APN Ukrainy. T. 1. Teoriia ta istoriia pedahohiky. Kyiv : Pedahohichna dumka, 339–349.* [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 15.03.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 24.03.2023 р.